

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 339.9

Оливко О.А.,
к.е.н., викладач кафедри менеджменту
Навольська Н.В.,
к.е.н., доцент кафедри економіки, підприємств і корпорацій
Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ ЯК СКЛАДОВОЇ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Провідною тенденцією розвитку світової економіки останніх десятиліть виступають процеси глобалізації, що викликає суттєві зрушення у функціонуванні світового господарства і зумовлює структурні зміни в рамках національних економік. Лібералізація міжнародного економічного розвитку спричиняє трансформацію потоків робочої сили на світовому ринку праці і висуває вимоги до організаційно-економічного і трудових ресурсного забезпечення розвитку національних ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання включення України до процесів міжнародної міграції розглядаються в працях С. Бандура, І. Бузько, Вартанової О.В., С. Калініної, А.М. Колота, Е. Лібанової, С. Пирожкова, М. Флейчук та ін.

Проблеми глобалізації економіки досліджували зарубіжні вчені М. Кастельс, Р. Кеохане, Т. Левітт та вітчизняні науковці В. Липов, Д. Лукьяненко, Ю. Макогон, Т. Орехова, В. Омельченко, Є. Савельєв, А. Старостіна.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення аналізу стану українського ринку праці як складової глобального ринку праці, визначення наслідків міграції робочої сили для України та проблем, які потребують врегулювання для забезпечення рівноправного включення України до світового ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна на глобальному ринку праці переважно виступає як держава-експортер робочої сили. За оцінками Міжнародної організації міграції (МОМ), за кордоном працюють 3 млн. українців. Однак, реальний показник є принаймні у півтора рази вищим: за різними оцінками, на сьогоднішній день за кордоном знаходяться близько 4,5 млн. працівників з України. При цьому залучати дешеву робочу силу з України і в подальшому прагнуть як держави Європи, так і Росія. Зокрема, на початку 2011р. Польща спростила правила отримання трудових віз для громадян України, Росії і Білорусі. За даними МОМ, більшість працюючих за кордоном українців зайняті в сфері будівництва, сільського господарства і торгівлі.

Серед країн, до яких спрямовані потоки трудової міграції з України – Росія, Польща, Чехія, Італія, Греція, Кіпр, Німеччина, Португалія, Іспанія та інші розвинені країни Західної Європи. Останніми роками спостерігається тенденція до трудової еміграції українців в США, Канаду, нові індустріальні країни Південно-Східної Азії тощо.

Оскільки повертатись в Україну «заробітчани» не планують через збереження низького рівня заробітної плати в країні, з кожним роком нестача кадрів буде посилюватись. Як результат, останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості іноземних громадян, які працюють в Україні (з Росії, Молдови, Китаю, В'єтнаму, Туреччини – кількість останніх приблизно у 10 разів менша, ніж кількість українців, які працюють за кордоном, не враховуючи нелегальних мігрантів та біженців).

Іноземна робоча сила опиняється в Україні по двох каналах: офіційне її залучення вітчизняними підприємствами і організаціями, яке здійснюється за участі міграційної служби держави (відбувається це через те, що, по-перше, зростає кількість підприємств за участю іноземного капіталу; по-друге, певні робочі місця виявляються непривабливими для місцевих жителів за наявних соціально-економічних умов, що склались на певній території); нелегальна трудова міграція.

Нестачу трудових ресурсів українські компанії почали відчувати ще у 2004-2005рр., коли дефіцит персоналу був актуальним лише для деяких регіонів, перш за все, для Києва та міст-мільйонників, при цьому попит перевищував пропозицію тільки стосовно кваліфікованих фахівців. Однак, на сучасному етапі економічного розвитку українські компанії стикнулись із загальною

нестачею працівників необхідної якості, яка стосується більшості регіонів і секторів економіки. За наявними оцінками, в даний час дефіцит кваліфікованого персоналу на ринку праці становить 15-20%.

Перш за все, це стосується високотехнологічного сектору. Як відзначають ряд фахівців, саме кадровий голод у даному сегменті ринку був основною рушійною силою зростання доходів працівників. За даними HeadHunter–Україна, лише за минулий рік середня заробітна платня розробників програмного забезпечення (однієї з найдефіцитніших професій в Україні) зросла з 800-1000 дол. на місяць до 1200-1300 дол. [7]. Також, незважаючи на кризову ситуацію, заробітна платня зростала серед менеджерів з продаж, фінансистів, інженерів, будівельників.

Попит на вказані спеціальності зростає, перш за все, в Києві та обласних центрах. Крім зазначених фахівців, спостерігається попит на кваліфікованих водіїв, електрозварювальників, слюсарів, станочників, машиністів.

Станом на початок 2012р. в Україні право на працевлаштування офіційно отримали понад 14 тисяч іноземців. Причому третину з офіційно працевлаштованих іноземців становлять громадяни СНД (Росії, Узбекистану, Білорусі), третину – громадяни Туреччини. Далі у переліку головних імпортерів робочої сили до України йдуть Китай і Польща. Причому більше 8 тис. зареєстрованих іноземних працівників займають керівні посади.

Більше всього іноземців задіяні на будівництві (біля 5 тис. чол.) і в торгівлі (біля 3 тис. чол.). Також їх прагнуть наймати підприємства харчової і легкої промисловості. Значна частина договорів на працевлаштування іноземців припадає на Київ, Донецьку, Львівську і Одеську області.

За оцінками фахівців, у 2012р. в Україні працювало не менше 2 млн. іноземців, причому більшість з них виконувало некваліфіковані роботи на будівництві і в сільському господарстві. Найбільш чисельними в країні є в'єтнамська, турецька і афганська діаспори, які сконцентровані у Харківській, Київській і Одеській областях відповідно.

В основному представники компактно проживаючих іноземних діаспор зайняті на виробництві (в'єтнамці – харчова промисловість), торгівлі (китайці), будівництві і сільському господарстві (турки, афганці), однак, значна частина іноземців працює на українських підприємств, причому, в основному, нелегально. Вигода роботодавців, окрім уникнення паперових аспектів, полягає у можливості економити на соціальних виплатах, в результаті чого даній категорії працівників платять на 20-30% менше ніж українцям.

Турецькі і польські будівельники, яких фіксує офіційна статистика, – це ті фахівці високої кваліфікації, які знаходяться в штаті іноземних фірм, які отримали підряд в Україні, або були запрошені вітчизняними компаніями у якості цінних професіоналів.

При цьому, за наявними прогнозами, нестача кадрів буде тільки посилюватись як наслідок проявів демографічної кризи і масової міграції українців до Європи та Росії. Останній процес розпочався з 1990-х років і до теперішнього часу лише посилюється.

Щодо першого процесу, населення України безперервно скорочується з 1998р. За 12 років кількість жителів країни скоротилась більше ніж на 6 млн. чол., або на 12% – до 46 млн. (табл. 1). Незважаючи на певні позитивні тенденції, народжуваність залишається низькою, тому тенденція до скорочення чисельності населення спостерігатиметься і надалі. За прогнозами Інституту демографії і соціальних досліджень (ІДСД) НАН України, очікується, що до 2020р. Україна втратить ще 3,4 млн. жителів, а її населення скоротиться до 42,8 млн. чол.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення в Україні, 1998-2010рр. [розроблено авторами]

<i>Рік</i>	<i>Чисельність населення, тис. чол.</i>
1998	50370,8
1999	49918,1
2000	49429,8
2001	48923,2
2002	48457,1
2003	48003,5
2004	47622,4
2005	47280,8
2006	46929,5
2007	46646,0
2008	46372,7
2009	46143,7
2010	45962,9

При цьому, чисельність трудових ресурсів зменшуватиметься у півтора рази швидше. За оцінками ІДСД, до 2020р. кількість працездатних українців у працездатному віці (16-60 років) скоротиться на 5,7 млн. – до 26,5 млн. чол., оскільки з кожним роком на ринок праці виходитиме все

менше молодих працівників (за останні десять років кількість учнів середніх шкіл скоротилась на 31,4% – з 7,1 млн. до 4,9 млн. чол.) [6].

Незалежно від стану ринку праці і тенденцій його розвитку, дозвіл на використання праці іноземців не надається, і термін його дії не подовжується, якщо в документах, поданих на оформлення дозволу, містяться відомості, що протирічать вимогам законодавства і міжнародних угод України, а саме:

- трудовим договором передбачені умови праці іноземця гірше, а розмір заробітної плати менше, ніж для українців, які виконують аналогічну роботу;
- роботодавець намагається найняти іноземця на роботу, яка пов'язана з приналежністю до громадянства України або вимагає допуску до державної таємниці;
- пройшло менше одного року від дати попередньої відмови іноземцю в оформленні візи або анулювання попереднього дозволу; роботодавець має заборгованість перед Фондом загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття;
- іноземець під час оформлення дозволу відбуває покарання за злочин або знаходиться під слідством;
- порушені терміни подання документів на подовження терміну дії дозволу;
- в результаті змін на ринку праці немає необхідності використовувати працю іноземця.

Крім того, роботодавець має сплатити 4 мінімальні заробітні плати до Фонду за розгляд заяви щодо надання дозволу на використання праці іноземця і подовження терміну його дії.

Дозвіл анулюється у випадку, якщо:

- достроково розривається трудовій договір;
- роботодавець надає неправдиві відомості в документах для отримання дозволу;
- скорочено термін тимчасового перебування іноземця в Україні;
- встановлено факт використання праці іноземця на інших умовах, ніж ті, які передбачено у дозволі.

За використання праці іноземців без дозволу держслужба зайнятості має право оштрафувати роботодавця за кожного працівника-іноземця в двадцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати. Кошти від штрафу спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття.

Відповідно до ст. 26 Конституції України, іноземці і особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також мають такі ж обов'язки, що й громадяни України, – за виключеннями, встановленими Конституцією, законами або міжнародними Договорами України.

У відповідності до ст. 8 Закону України від 01.03.1991р. № 803-XII «Про зайнятість населення» [3] і ст. 8 Закону України від 04.02.1994р. № 3929-ХП «Щодо правового статусу іноземців і осіб без громадянства» [2], іноземці мають право здійснювати на території України трудову діяльність.

Іноземці, що постійно проживають в Україні, мають право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або займатись іншою трудовою діяльністю на засадах і в порядку, передбаченому для громадян України.

Іноземці, що іммігрували в Україну для працевлаштування на певний термін, можуть займатись трудовою діяльністю на основі отриманого у встановленому порядку дозволу на працевлаштування.

Порядок оформлення іноземцями і особами без громадянства дозволу на працевлаштування в Україні затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 01.11.99 р. № 2028 «Про затвердження порядку оформлення іноземцями і особами без громадянства дозволу на працевлаштування в Україні». Пунктом 1 даного Порядку встановлено, що іноземці, які прибули в Україну з метою здійснення трудової діяльності, можуть працювати за наймом лише з умови відсутності вітчизняних фахівців за цим видом діяльності або за наявності достатньо обґрунтованої доцільності використання праці іноземців. Праця іноземців може бути використана тільки за наявності у них дозволів на працевлаштування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [5].

Відповідно до п. 6 Порядку № 2028 дозвіл на працевлаштування не потрібен іноземцям, що постійно проживають в Україні, а також іншим іноземцям у випадках, передбачених законами і міжнародними договорами України [5].

У відповідності до ст. 8 Закону № 3929-XII, іноземці не можуть призначатись на окремі посади або займатись певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законодавства України на ці посади можуть бути призначені або даною діяльністю можуть займатись тільки громадяни України [2]. Так, іноземці не можуть бути:

- нотаріусами (ст. 3 Закону України від 02.09.93р. № 3425-ХП «Про нотаріат»);
- адвокатами (ст. 2 Закону України від 19.12.92р. № 2887-ХП «Про адвокатуру»);
- аудиторами (ст. 5 Закону України від 22.04.93р. № 3125-ХП «Про аудиторську діяльність»);
- суддями (ст. 7 Закону України від 15.12.92р. № 2862-XII «Про статус суддів», ст. 22 Закону України від 04.06.91р. № 1142-ХП «Про господарські суди»);
- митниками (ст. 7 Закону України від 25.06.91р. № 1262-ХП «Про митну службу в Україні»);
- прийнятими на державну службу (ст.4 Закону України від 16.12.1993р. № 3723-ХП «Про державну службу» [8].

Пунктом 3 Порядку № 2028 зобов'язання отримання дозволу на працевлаштування для іноземних працівників покладено на роботодавців. Даний дозвіл надається Державною службою зайнятості або за його дорученням – відповідними центрами зайнятості Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя для роботи на підприємстві, в установі, організації, які запросили іноземця на певну посаду [5].

Відповідно до п.8 Порядку № 2028, незалежно від ситуації на ринку праці і тенденцій його розвитку дозвіл на працевлаштування не видається, якщо:

- в поданих для отримання дозволу документах містяться відомості, що протирічать вимогам законодавства і міжнародних договорів України;
- контрактом передбачені умови праці для іноземців, гірші, ніж для громадян України, що працюють за аналогічною спеціальністю;
- виявлено факти надання іноземцем або роботодавцем свідомо недостовірних відомостей або документів;
- іноземець має намір зайняти посаду або займатись трудовою діяльністю, яка, відповідно до законодавства, пов'язана з приналежністю до громадянства України;
- встановлено наявність фактів порушення іноземцем законодавства України в ході перебування на її території;
- від дати попередньої відмови іноземцю в оформленні візи пройшло менше одного року [5].

Висновки з даного дослідження. Безумовно, міграція робочої сили для України має переважно негативні наслідки: від'їзд науково-технічних кадрів, висококваліфікованих фахівців, молодих спеціалістів негативно впливає на темпи відновлення національної економіки. Економічні й професійні мотиви «відпливу мізків» полягають у незадоволеності працівників своїм матеріальним станом, статусом у суспільстві, низьким соціальним престижем, неможливістю реалізації трудового потенціалу. Серед позитивних наслідків – грошові перекази працівниками-емігрантами іноземної валюти в Україну, що перевищують за обсягами величину прямих іноземних інвестицій держави.

Для України характерною є міграція працівників з низьким соціальним статусом, які є неконкурентними на ринку праці країни. Однак, країна відчуває нестачу не лише у низькокваліфікованих кадрах, а й у працівниках робітничих професій та інженерно-технічних спеціальностей. Можна висунути гіпотезу, що вирішення проблеми нестачі робочої сили лежить у площині підвищення заробітної плати як для робітничих професій, так і для інженерно-технічних працівників. Таким чином, у найближчому майбутньому слід очікувати посилення конкурентної боротьби за обмежений трудовий ресурс, що залишається в країні, оскільки в протилежному випадку вакантні робочі місця займатимуть іноземні працівники, що ще більшою мірою ускладнить ситуацію на ринку праці країни.

При цьому, проблемами, які потребують врегулювання для забезпечення рівноправного включення України до світового ринку праці, є такі: завершення формування нормативно-правової бази з питань міграції; визначення концептуальних засад створення механізму державного регулювання міграційних процесів; налагодження обліку трудових мігрантів, які працюють за межами України; реалізація політики забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном; здійснення превентивних заходів щодо запобігання нелегальній трудовій міграції; розвиток міжнародного співробітництва у сфері міграції тощо.

Література

1. Вартанова О.В. Тенденції розвитку ринку праці в умовах світової фінансової кризи та їх вплив на економіку України / О. В. Вартанова, О. А. Часовська, К. В. Клецова. – В кн.: Податкове навантаження: потреби регіону і можливості стягнення податків в умовах кризи : [монографія]. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2010. — С. 96–100.
2. Закон України від 04.02.1994р. № 3929-ХП «Щодо правового статусу іноземців і осіб без громадянства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Про зайнятість населення. Закон України від 01.03.1991 № 803-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року. Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, План, Заходи від 15.10.2012. – № 1008.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.99 р. № 2028 «Про затвердження порядку оформлення іноземцями і особами без громадянства дозволу на працевлаштування в Україні».
6. Постанова уряду №322 від 8 квітня 2009р. «Про затвердження Порядку видачі, продовження строку дії та анулювання дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства».
7. Спеціалізований сайт кар'єри для спеціалістів і менеджерів середнього і вищого рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Headhunter.COM.UA>
8. Офіційний веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.